

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Aspecten van Joods leven in Roermond en Midden-Limburg 1275-2018

Bruggen, H.J.J.M. van der

Citation

Bruggen, H. J. J. M. van der. (2021, October 28). *Aspecten van Joods leven in Roermond en Midden-Limburg 1275-2018*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3225483>

Version: Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3225483>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Aspecten van Joods leven in Roermond
en Midden-Limburg
1275-2018

Proefschrift

ter verkrijging van
de graad van doctor aan de Universiteit Leiden,
op gezag van rector magnificus prof. dr.ir. H. Bijl,
volgens besluit van het college voor promoties
te verdedigen op donderdag 28 oktober 2021

klokke 15.00 uur

door

Hendrik Jozef Johan Marie van der Bruggen

geboren te Maasniel

in 1949

Promotores:

Prof. dr. J. Frishman

Prof. dr. E.G.E. van der Wall

Promotiecommissie:

Prof. dr. M.P.A. de Baar

Dr. J.W. Buisman

Prof. dr. P.J.A. Nissen, Radboud Universiteit

Prof. dr. M.J.H.M. Poorthuis, Tilburg University

Foto voorzijde omslag:

Ter gelegenheid van de viering van het zestigjarig bestaan van de Roermonds synagoge zijn hier bijeen (van links naar rechts):

Jacob Goedhart, voorzitter, Emile Leviticus, penningmeester, Alexander Goedhart, Hartog Mozes Trompetter, leraar en chazan, David Behretz, Abraham Zondervan, Marcus Vos en Leo Straus. In het midden Salomon Heertjes, opperrabbijn van Noord-Brabant en Limburg.

Uit: *De Joodsche Prins* 1913.

Inleiding	11
1 Joden en christenen in Roermond en Midden-Limburg	11
2 Waarom de focus op deze regio?	13
3 Het belang van het diachronische perspectief	15
4 Diversiteit in de joodse en katholieke wereld	17
5 Continuïteit: onderliggende patronen door de eeuwen heen	17
6 Anti-judaïsme – antisemitisme – antizionisme	18
7 De katholieke kerk en antisemitisme	21
8 Religieuze dominantie en empathie	24
9 Opzet van deze studie	25
10 Vergelijkend perspectief	26
11 Verantwoording bronnen	26
12 Literatuur over Joden in de mediene en in het bijzonder in Limburg	27
13 Een minderheid in de mediene: bijdrage aan het wetenschappelijke debat	30
 DEEL I Joden in de middeleeuwen en onder het ancien régime (1275-1794)	 31
 Inleiding	 31
 Hoofdstuk I.1 Het Gelders en Spaans Overkwartier (1190-1715)	 33
I.1.1 De eerste signalen van mogelijke Joodse aanwezigheid	33
I.1.2 De invloed van Keulen	33
I.1.3 Ontwikkelingen in Keulen	34
I.1.4 Kruistochten en vervolging	36
I.1.5 Handel, Hanze en Joodse vestigingen	36
I.1.6 Aantoonbare Joodse aanwezigheid in Roermond	37
I.1.7 Verdrijving en uitroeiing	41
I.1.8 Economische ontwikkelingen	44
I.1.9 Definitieve verdrijving, eerst uit Keulen	46
I.1.10 De Roermondse Passietafel	47
I.1.11 Het einde van de Joodse geschiedenis in de Nederlanden in de middeleeuwen	50
I.1.12 Joodse aanwezigheid in de zestiende eeuw	50
I.1.13 Waar en hoe overleefden Joden in de Limburgse territoria?	53
I.1.14 Conclusie	57

Hoofdstuk I.2 De achttiende eeuw	59
I.2.1 Oostenrijks Gelderland (1715-1794)	59
I.2.2 De receptie van de Verlichting in de Zuidelijke Nederlanden	61
I.2.3 Confrontaties met Joden in Midden-Limburg in de achttiende eeuw	63
I.2.4 Andere voorbeelden van confrontaties:	68
- Marcus Valck en Samuel Wolf worden op 2 juli 1753 in Asselt gearresteerd	68
- De stad Roermond bericht in 1756 dat er geen Joden binnen haar muren wonen	69
- Joseph Abraham en zijn Joodse metgezel werden op 29 augustus in Ool als vee behandeld	71
- Jacob Block en Joseph Jacob worden in 1773 in strijd met de wet in Maasniel langdurig gevangen gehouden	73
- De Tolerantie-edicten van Jozef II uit 1781 en 1782	75
- Henri Levi Lippman wordt in februari 1782 in Roermond niet toegelaten als burger	77
- Isaac Michel wordt in juli 1782 in Roermond niet toegelaten als burger	78
- Josephus Salomon, zoon van de Joden Abraham en Hendel Salomon, wordt in 1786 in Herten katholiek gedoopt	79
- De tolerantie van het Hof van Gelre te Roermond: geraffineerde hypocrisie?	80
I.2.5 De afwikkeling van de nalatenschap van bisschop Van Hoensbroeck in 1793	82
I.2.6 Het traditionele anti-judaïsme van de katholieke kerk in de achttiende eeuw	84
I.2.7 Conclusie	84
DEEL II Van emancipatie en groei naar neergang (1794-2018)	87
Inleiding	87
Hoofdstuk II.1 Gelijkberechtiging en aarzelende emancipatie (1794-1839)	87
II.1.1 Gelijke burgerrechten voor Joden	87
II.1.2 Voortdurende vooroordelen, soms ook in de rechtspraak	89

- Vier rechtszaken in 1799-1800 tegen vader en zoon Hertzdahl	90
II.1.3 Andere gerechtelijke procedures	93
- De vervolging van Meijer Heijmann in Weert in 1799-1800	93
- Twee onbekende Joden in Roermond in 1804	94
- De strafzaak tegen Anton Berents in 1806	94
- Het vreemde gedrag van Frederick Gerson in 1812	95
- Een Maastrichtse begrafenisrel in 1812 in 1812	96
II.1.4 De aarzelende komst van Joden naar Roermond	97
II.1.5 Overheidsmaatregelen tijdens het Napoleontisch bewind	97
II.1.6 De registers van naamsaanneming en naamsbehoud uit 1808	100
II.1.7 Het Verenigd Koninkrijk	100
II.1.8 De hoofdsynagoge in Maastricht	101
II.1.9 Onder Belgisch bewind en opnieuw Nederlands	103
II.1.10 Definitieve vestiging in Roermond	105
II.1.11 Opnieuw een Joodse begraafplaats in Roermond	108
II.1.12 Een kleine Joodse vestiging in het dorp Linne	110
II.1.13 Conclusie	111
Hoofdstuk II.2 Integratie, assimilatie en Jodenhaat (1839-1918)	113
II.2.1 Inleiding	113
II.2.2 De Joodse gemeenschap in Roermond in de negentiende eeuw	116
- Herkomst en reden voor vestiging	116
- Aantallen en beroepen	118
- Openbaar onderwijs	120
- Emancipatie en assimilatie	121
- Synagoge en geloofsbeleving	122
- Kiesrecht en ontwikkeling van de economische positie	125
- Afnemende populatie en landverhuizers	126
- Hörstgen als plaats van herkomst	128
- Niet altijd eensgezind	129
II.2.3 De katholieke kerk als machtsfactor en de tegenstelling liberaal versus klerikaal	131
- De katholieke kerk en andere denominaties	131
- Verlicht versus ultramontaan	132
II.2.4 Joden en de media in de negentiende eeuw	135
- De opkomst van lokale kranten en <i>Quanta Cura</i>	135
- Beeldvorming in de oudste negentiende-eeuwse kranten	137
- Beschuldigingen in Roermondse kranten	143

- Het <i>NIW</i> en het <i>CBIN</i> over Jodenhaat in de media	149
- De Dreyfusaffaire in Roermondse kranten	155
- Antisemitische boeken en weekbladen in Limburg	159
- De agrarische standsorganisaties en hun ledenbladen	160
- Geen reflectie op ooit ingenomen standpunten	163
II.2.5 Antisemitisme in het bisdom Roermond	164
- Jodenhaat	164
- Verzet tegen antisemitisme: Schaepman en Aalberse	167
II.2.6 Maatschappelijke situatie van Joden in Roermond aan het begin van de twintigste eeuw	169
- Joodse aanwezigheid in de Roermondse maatschappij	169
- Schinderhannesrel, maar ook bijstand voor slachtoffers Russische pogroms	170
- Facetten van het toenmalig Joods leven in Roermond	172
II.2.7 De liberale en de katholieke pers in Roermond in 1913	175
II.2.8 De Eerste Wereldoorlog en de Joden	177
II.2.9 Conclusie	182
Hoofdstuk II.3 Het Interbellum (1918-1940)	184
II.3.1 Joods leven	184
- Een verwarrend mêlé	184
- Afnemend aantal	185
II.3.2 Jacob Hiegentlich en het latente antisemitisme	187
II.3.3 Opnieuw Joodse landverhuizers	191
II.3.4 De houding van de katholieke pers tegenover Joden	192
II.3.5 Van reactionair conservatisme naar integralisme, corporatisme, fascisme en antisemitisme	197
- Verbanden	197
- Katholieke Nederlandse intellectuelen en kunstenaars vóór De Tweede Wereldoorlog II	199
- Zwart Front, Nationaal Front en Jodenhaat	200
- Integralisme en fascisme	202
- De brandende zorg van Pius XI	207
II.3.6 De opkomst van fascisme en nationaalsocialisme in Roermond	209
- Het eerste fascisme in de jaren twintig en dertig	209
- Het Verbond voor Nationaal Herstel	210
- De NSB	211
- Duitse ontsparingen in Limburg	215

- Het protest van bisschop Lemmens tegen het nationaal-socialisme	216
II.3.7 De radicalisering van de liberale partij en het gebrek aan geestelijke weerbaarheid	217
II.3.8 Een joods-katholieke verzetsgroep in Roermond	221
II.3.9 De eerste reacties van de protestantse en de joodse gemeenten vanaf 1933	223
II.3.10 Intensieve vluchtelingenstromen vanaf 1933	225
II.3.11 Joodse vluchtelingen in Roermond	227
II.3.12 De beschikking van 19 december 1938	233
II.3.13 Conclusie	234
Hoofdstuk II.4 Vervolging (1940-1945)	236
II.4.1 De eerste slachtoffers	236
II.4.2 Aanvang bezetting, eerste maatregelen en toenemende agressie	238
- Eerste maatregelen	238
- Straatgeweld en slachtoffers	241
II.4.3 Joods leven en vluchtelingenbrieven in oorlogstijd	242
II.4.4 Voorbereiding op de deportaties	245
- Registraties en lijsten	245
- Gevolgen van het katholieke protest op 26 juli 1942	246
II.4.5 Eerste deportatie 25 augustus 1942	248
II.4.6 Tweede deportatie 10 en 11 november 1942	250
II.4.7 Rauter maakt een einde aan het Joods openbaar leven	251
II.4.8 Derde deportatie 9 april 1943	252
II.4.9 Eindstation Cosel	256
II.4.10 De derde deportatie van het gezin Bromberg	257
II.4.11 Recha Lehmann en haar uitgeroeide familie	258
II.4.12 Ontruiming, liquidatie, roof en fraude met onroerend goed	259
- Ontruiming van verlaten woningen	259
- Liquidatie en roof	260
- Fraude met onroerend goed	263
II.4.13 Vlucht en onderduik	265
II.4.14 In Roermond en omgeving zwervende Joodse vluchtelingen	269
II.4.15 Een Jodenjager en zijn slachtoffers	271
II.4.16 Slachtoffers elders in Midden-Limburg	272
II.4.17 Verraad	273

II.4.18	De houding en rol van de lokale overheid	275
	- Reymer: van coöperatie tot collaboratie	275
	- Politiecommissaris Odekerken	281
	- De nieuwe politiecommandant Roselle	282
II.4.19	Met Roermond en Midden-Limburg verbonden slachtoffers	284
II.4.20	Conclusie	285
II.4.21	Roermondse slachtoffers, een zestal overzichten	286
	- Roermondse slachtoffers vanuit Roermond of vanaf hun onderduikadres gedeporteerd	289
	- In Roermond geboren slachtoffers, elders woonachtig	290
	- Niet in Roermond geboren slachtoffers die tijdelijk in Roermond gewoond hebben	291
	- Slachtoffers geboren of wonende in Midden-Limburg, anders dan Roermond	291
	- In Roermond en Midden-Limburg gearresteerde slachtoffers van elders	292
	- Roermondse Joden die tijdens WO II een natuurlijke dood stierven	292
	Mogelijke andere slachtoffers	292

Hoofdstuk II.5 Roermond en de Joden tijdens de oorlogsjaren: een vergelijkend perspectief

II.5.1	De houding van de katholieke kerk nader bezien	293
II.5.2	Onderduik en ‘Jodenverzorging’	298
II.5.3	De paradox: overlevingskansen van Joden in vier Limburgse steden	301
	- Hoe begon de hulp aan Joden?	303
	- Vier steden, vier burgemeesters en hun politiecommandanten	304
	- Heerlen	306
	- Roermond, Sittard en Venlo	308
	- De NSB-commissaris der provincie	309
	- Sittard en de plaatselijke gezagsdragers	311
	- Venlose gezagsdragers	314
II.5.4	Een vergelijking met Groningen, Enschede en Hengelo	317
	Groningen	318
	Enschede en Hengelo	320
II.5.5	Conclusie	322

Hoofdstuk II.6	Zonder toekomst in Roermond (1945-2018)	326
II.6.1	Terugkeer	326
II.6.2	Geen groei	330
II.6.3	Nieuwbouw van de synagoge en behoud van de begraafplaats	332
II.6.4	Joods religieus leven	333
II.6.5	De Limburgse katholieke pers en de Joden	335
II.6.6	Relatie met de katholieke kerk	338
II.6.7	Nasleep van de Shoah	341
II.6.8	Een Liberaal Joodse gemeente	344
II.6.9	De herdenking kwam pas laat op gang	345
II.6.10	Geen toekomst	346
II.6.11	Conclusie	349
Slotbeschouwing		351
Summary		361
Afkortingen		369
Archieven en kranten		371
Bronnenuitgaven en naslagwerken		372
Interviews		373
Kranten, week- en maandbladen		373
Literatuur		374
Ongepubliceerde teksten en geluidsopname		394
Websites		394
Register personen		397
Curriculum vitae		421
Dankwoord		422

